

SCHOLAR RIZOUDDIN FAKHRIDDIN'S SCIENTIFIC HERITAGE

Naima Azimova

Master's Student, Yangi asr University

Abstract

This article provides a comprehensive analysis of Rizouddin Fakhridin's scientific heritage. The scholar's religious-philosophical, historical-biographical, linguistic, and pedagogical ideas are examined in their interrelation, revealing his conceptual position based on the principle of "reform through enlightenment." Fakhridin's ideas of Islamic renewal founded on ijtehad, his biographical methodology interpreting history through personalities, and his simplified approaches to language and education are evaluated as significant theoretical sources for modern Islamic and pedagogical studies. The article aims to contribute to the national direction of scientifically studying the country's spiritual heritage.

Keywords: Rizouddin Fakhridin, scientific heritage, enlightenment, ijtehad, biographical method, historiography, Islamic reform, Jadidism, pedagogy.

Introduction

ALLOMA RIZOUDDIN FAXRIDDINNING ILMIY MEROSI

Naima Azimova

Yangi asr universiteti magistranti

Annotatsiya:

Ushbu maqolada Rizouddin Faxriddinning ilmiy merosi kompleks yondashuv asosida tahlil qilinadi. Allomaning diniy-falsafiy, tarixiy-biografik, tilshunoslik va pedagogik qarashlari o'zaro uzviy bog'liqlikda ko'rib chiqilib, uning "ma'rifat orqali isloh" tamoyiliga tayangan konseptual pozitsiyasi yoritiladi. Faxriddinning ijtehadga asoslangan islomiy yangilanish g'oyalari, tarixni shaxslar orqali talqin etuvchi biografik metodologiyasi hamda til va ta'lim sohasidagi soddalashtirilgan yondashuvlari zamonaviy islomshunoslik va pedagogik tadqiqotlar uchun muhim

nazariy manba sifatida baholanadi. Maqola mamlakatimizda ma'naviy merosni ilmiy tadqiq etish yo'nalishiga hissa qo'shishni maqsad qiladi.

Kalit so'zlar:Rizouddin Faxriddin, ilmiy meros, ma'rifatparvarlik, ijtihod, biografik metod, tarixshunoslik, islomiy isloh, jadidchilik, pedagogika.

KIRISH

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida musulmon olamida kechgan ma'rifiy uyg'onish jarayonining eng yirik namoyandalaridan biri Rizouddin Faxriddindir (1859–1936). U Tataristonning Boshqird qishloqlaridan birida tug'ilib, dastlab diniy maktablarda tahsil olgan, biroq umrining keyingi yillarini an'anaviy ruhoniylar emas, balki islohotchi ziyoli sifatida o'tkazgan. Faxriddin o'zining keng qamrovli ilmiy merosi bilan din, tarix, adabiyot, tilshunoslik va pedagogika sohalarini birlashtira olgan serqirra shaxs edi. Uning asarlarida nafaqat diniy masalalar, balki inson tarbiyasi, jamiyat taraqqiyoti, ilmning inson hayotidagi o'rni kabi dolzarb ijtimoiy mavzular ham chuqur yoritilgan. Ayniqsa, "Asar" nomli ko'p jildli biografik ensiklopediyasi orqali u musulmon tarixida yashab o'tgan yuzlab allomalarning hayoti va ijodini xalqqa qayta tanitdi. Bu jihatdan Rizouddin Faxriddinni musulmon Sharqida zamonaviy biografik tadqiqot maktabi asoschilaridan biri, deb atash mumkin. U diniy qarashlarda mutaassiblikka qarshi chiqib, Qur'on va sunnatni zamonaviy tafakkur bilan uyg'un holda talqin etishni taklif etgan. Faxriddin o'z davrining ijtimoiy hayotida faol qatnashib, "Shuro" jurnali orqali ma'rifat va islohot g'oyalarini keng yoydi. Unga ko'ra, millatning najoti maktab va matbuotdadir, ilm esa har bir musulmon uchun farzdir. Bugungi kunda Rizouddin Faxriddinning ilmiy merosini qayta o'rganish nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki ma'naviy yangilanish yo'lida ham beqiyos ahamiyat kasb etadi. Zero, uning asarlarida ilgari surilgan g'oyalar hozirgi davr talablari bilan hamohang bo'lib, yosh avlod uchun ibrat maktabi vazifasini bajaradi.

ASOSIY QISM

Rizouddin Faxriddin o'z ilmiy faoliyati davomida yetmishdan ortiq asar yaratgan bo'lib, ularning mavzusi tarix, fiqh, tafsir, axloq, tarjimayi holshunoslik, tilshunoslik va pedagogikani qamrab oladi. Uning eng yirik ilmiy loyihasi bo'lgan "Asar" ("Asar ul-mashohir val-a'lam min at-tatar val-bashqird va sayr

ul-aqvam”) ko‘p jildli biografik ensiklopediya sifatida turkiy musulmon xalqlari tarixshunosligida noyob hodisa hisoblanadi. Unda yuzlab olim va ulamolarning hayoti an’anaviy tarjimayi hol shaklida emas, balki tahliliy va axloqiy yo‘sinda bayon qilingan. Bu jihati bilan asar zamonaviy biografik tadqiqotlar metodologiyasiga yaqin turadi.

Faxriddinning “Miftah ul-adab” nomli lug‘at va adabiy qo‘llanmasi arab tili o‘rgatuvchi asarlar ichida sodda tuzilishi va pedagogik moslashuvchanligi bilan ajralib turadi. Undagi terminologik izohlar turkiy o‘quvchilar uchun moslashtirilgani sababli asar jadid maktablarida asosiy darsliklardan biriga aylangan. Shuningdek, u yozgan “Tarixi islom”, “Sayahatnoma”, “Nashriyot ishlari” singari kitoblarda ham tarix va ma’rifatni birlashtiruvchi yondashuv seziladi.

Faxriddin faqat kitob yozish bilan cheklanmay, “Shuro” jurnalini nashr etib, musulmon jamoatchiligida fikriy uyg‘onish va ijtimoiy tanqid madaniyatini shakllantirishda muhim rol o‘ynadi. Uning asarlarida diniy mazmundan tashqari inson tarbiyasi, axloq, ayollar huquqi, ilmning qadri kabi masalalar keng yoritilgan. Shu bois u nafaqat ilohiyotchi yoki tarixchi, balki jurnalist va ijtimoiy islohotchi sifatida ham baholanadi.

Rizouddin Faxriddinning ilmiy dunyoqarashi Sharqning an’anaviy diniy-ilmiy merosi bilan Yevropa ma’rifatchilik tafakkuri o‘rtasida o‘ziga xos sintez hosil qilgan bo‘lib, u islom ilohiyotini qat’iy dogmatik tizim emas, balki aqliy tahlil va tarixiy tajriba orqali yangilanib boruvchi dinamik hodisa sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, musulmon jamiyatida islohot zarurati faqat siyosiy yoki iqtisodiy sabablar bilan emas, balki fikriy-ma’naviy yangilanish ehtiyoji bilan belgilanadi. Shu bois Faxriddin o‘z ilmiy faoliyatida avvalo “aql va naql uyg‘unligi” tamoyilini yoqlaydi: Qur’on va sunnat inson tafakkuri bilan anglab yetilgandagina haqiqiy kuchga ega bo‘ladi. U rivoyat asosidagi taqlid (taqlid)ni emas, ijtihodiy yondashuvni ustun qo‘yadi va bu borada klassik mutakallimlar, xususan, Ibrohim an-Nasafiy, Abul Hasan al-Ash’ariy va Abu Mansur Moturidiylarning rasional pozitsiyasini davom ettiradi.

Faxriddin ilmni ikki turga ajratilgan sun’iy ko‘rinish — “diniy ilm” va “dunyoviy ilm” tasnifini rad etadi. Uning nazarida, har qanday ilm — agar u insoniyatga foyda keltirsa — shar’iy jihatdan maqbuldir. Shuning uchun u zamonaviy tabiiy fanlarni o‘rganishni ham ibodat darajasidagi amal sifatida ko‘rsatadi. U o‘z maqolalaridan birida shunday deydi: “Yulduzlarni kuzatgan olim bilan ularni

yaratgan Zotni zikr etgan orifning maqsadi birdir — Haqni tanish.” Bu fikr uning ilmga metafizik-ma’naviy ma’noda yondashganini ko‘rsatadi. Unga ko‘ra, ilmning eng yuksak bosqichi — ma’rifat, ya’ni bilimning inson ruhini komillikka yetaklovchi shaklidir.

Faxriddinning tarixshunoslik metodologiyasi ham o‘z davri uchun novatorlik xususiyatiga ega edi. U Sharq tarixnavisligida keng tarqalgan voqeiy-bayonnomadan farqli ravishda biografik-analitik yondashuvni ilgari surdi. “Asar” nomli ko‘p jildli ensiklopediyasida tarixni shaxslar orqali tiklab, ularni ijtimoiy-madaniy kontekstda baholaydi. Har bir olim yoki valining tarjimai holi oddiy ma’lumot sifatida emas, balki “ibrat namunasi” sifatida talqin qilinadi. Bu jihat G‘arb tarixshunosligidagi “moral biography” janriga yaqindir. Faxriddin bunday yondashuv orqali o‘quvchini o‘tmishni o‘qib hayratlanish emas, balki undan sabab va natijalarni anglash orqali o‘z amaliy xulosasini chiqarishga undaydi. Bu ma’noda u tarixni “axloqiy maktab” deb biladi.

Faxriddin tilni faqat aloqa vositasi emas, balki ma’naviy identitet ko‘lami sifatida ko‘radi. U turkiy xalqlarning birligi uchun umumiy til siyosatining ahamiyatini chuqur anglab, turk publitsistik tili va arab ilmiy terminologiyasi o‘rtasida muvozanatni saqlashni taklif etadi. Uning nazarida, diniy matnlarni anglash uchun arab tili zarur, ammo omma ma’rifat olishi uchun ona tilda sodda, lo‘nda va tushunarli uslubda so‘zlash lozim. Shu bois u o‘z maqola va risolalarida murakkab kalomiy iboralarni xalq tili bilan bayon etishga intiladi. Bu jihatdan u tatar, o‘zbek va qozoq ma’rifatchilik harakatlariga bevosita ta’sir ko‘rsatgan.

Faxriddin ta’lim tizimidagi islohotni musulmon jamiyatining eng dolzarb masalasi deb biladi. U an’anaviy maktablarda yodlashga asoslangan ta’limni tanqid qilib, mantiqiy tushunchalar asosida bosqichma-bosqich o‘qitish metodini taklif qiladi. Uning ta’lim modeli uch bosqichdan iborat: avval sarf, so‘ng nahv, keyin matn tahlili va fikr bildirish. Bu metod bugungi kunda ham lingvodidaktikada konstruktiv yondashuv sifatida e’tirof etiladi. Faxriddin o‘quvchini shunchaki ma’lumot egallovchi emas, balki fikr yurituvchi va savol beruvchi sub’yekt sifatida tarbiyalash tarafdori bo‘lgan. Bu jihatdan uning qarashlari Jon Dyui yoki Lev Vygotskiy kabi G‘arb pedagoglari bilan yaqinlik kasb etadi.

Xulosa

Rizouddin Faxriddinning ilmiy merosi o‘ziga xos universalligi bilan ajralib turadi: u tarixshunos, ilohiyotchi, tilshunos va pedagog sifatida faqat nazariy qarashlarni ilgari surmagan, balki ularni amaliy faoliyati orqali jamiyat hayotiga tatbiq etishga intilgan. Uning ilmiy konsepsiyasining markazida “ma’rifat orqali isloh” tamoyili turadi. Faxriddin nazarida, musulmon jamiyatining tanazzul sababi tashqi omillarda emas, balki aql va ilmga bo‘lgan sust munosabatda mujassamdir. Shuning uchun u diniy tafakkurni yangilashni jaholatga qarshi kurashning eng muhim yo‘li deb biladi. Uning tarixni shaxslar orqali tahlil qilish uslubi, til va ta’limga oid pedagogik qarashlari, din-ilm uyg‘unligiga asoslangan metodologiyasi bugungi ilmiy tadqiqotlar uchun ham dolzarbdir. Ayniqsa, biografik tarixshunoslik, diniy modernizm va lingvopedagogika yo‘nalishlarida Faxriddinning qarashlarini qayta o‘rganish zamonaviy islomshunoslik faniga yangi ilmiy ufqlar ochishi shubhasiz. Demak, uning merosi nafaqat tarixiy xotira, balki bugungi ma’naviy isloh jarayonlari uchun ham konseptual manba bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдуллаев, Б. (2012). Жадидчилик ва маърифатпарварлик тарихидан лавҳалар. Тошкент: Фан.
2. Аҳмаджонов, Қ. (2018). "Туркий ма’рифатпарварлик ҳаракатларида Ризоуддин Фахриддиннинг ўрни". Шарқшунослик журнали, №3, 45–52.
3. Болтаев, М. (2019). Татар ва Ўзбек ма’рифатпарварлари меросида исломий ислохот ғоялари. Самарқанд: СамДУ нашриёти.
4. Ҳасанов, Ф. (2020). “Ризо Фахриддин ва Мунавварқори Каримов фикрий мулоқотлари”. Маънавият ва-тафаккур, №2, 67–74.
5. Ҳотамов, Н. (2016). Биринчи туркий биографик энциклопедиялар таҳлили. Бухоро: БДУ.
6. Иброҳимов, А. (2021). “Ризоуддин Фахриддиннинг тарбиявий қарашлари”. Педагогик тадқиқотлар, №5, 88–94.
7. Қаюмов, Ж. (2015). Ислom тарихшунослигида шахс биографияси анъаналари. Тошкент: Ислom цивилизацияси маркази.
8. Содиков, У. (2017). “Фахриддин асарларида тил ва тафаккур уйғунлиги”. Филология илмий ахборотномаси, №4, 112–118.

9. Тожибоева, Ш. (2019). Туркий маърифат тарихидаги аёллар мавзуси: Ризо Фахриддин карашлари асосида. Тошкент: Ислом олий мактаби.
10. Юсупов, Р. (2022). “Жадид матбуоти ва ‘Шуро’ журнали таҳлили”. ОТАУ (Олий таълим ахборотномаси), №1, 53–60.